

OMFB Rendszerelemzési Iroda

**A KORSZERŰ KIEGÉSZÍTŐ TECHNOLÓGIÁK
HELYE ÉS SZEREPE MAGYARORSZÁGON**

c. téma munkaközi tanulmánya

Társadalmi mozgalmak, politikai rendszer, modernizáció

**(Vannak - e alternatív társadalmi mozgalmak
Magyarországon?)**

Szabó Máté

Budapest, 1986. április

Az utóbbi évek magyar belpolitikájának egyik "szürke zónája", avagy "fehér foltja" az autonóm társadalmi kezdeményezések kérdésköre. Az állampolgári aktivitás megerősödése, a politikai részvétel igénye olyan, korábban szinte kizárólagosan állami kompetenciájú területeken, mint pl. a környezetvédelem és a békepolitika, több kérdést vet fel a társadalom-, s jelesül a politikatudományi elemzés számára. Hogyan viszonyulnak ezek az új tendenciák a szocializmus politikai rendszeréhez? A sajátos alapon álló társadalmi-politikai innováció sajátos mechanizmusait jelentik, avagy a Nyugat hasonló jelenségeinek "fellazító" hatását, idegen minták átvételét, muló divatot? Ugy vélem, hogy az alapkérdés a "külső minta-követés", avagy a "sajátos alapon", sui generis kifejlődött jelenség "dilemmájának" eldöntése. E kérdés megválaszolása jelentheti a kiindulópontot a tendenciák politikai és politikaelméleti megítéléséhez. Politikailag ugyanis két alternatíva adódik.

1. A kívülről jövő, részben tudatosan irányított manipulációnak betudni az "ökopax" tendenciák hazai jelentkezését, s ezzel korábbról jól ismert problémakezelési, illetve eltussolási sémák mechanizmusai lépnek működésbe.
2. Elfogadni az autonóm, "alternatív" tendenciák létét a szocializmus saját alapjain keletkezett társadalmi-politikai problémaként, amely nem jelent devianciát, hanem a fejlődés sajátos megnyilvánulását, amelyre a politikának konstruktív megoldást kell adnia.

Politikát, illetve társadalomelméletileg hasonló dilemma elé kerülünk.

1. A "kompország" komplexumból és komplexusából származó követési drukkk újabb nyomására kialakult, a korábbiakhoz hasonlóan feltehetőleg átmeneti, "divatjelenségről" van szó, amely bizonyos valódi, "hazai" problémákról inkább csak eltereli a pillantást?
2. Az új tendenciák sui generis keletkeznek a magyar társadalom fejlődéséből, s e fejlődés újabb szakaszának elkerülhetetlen velejárói, a hagyományos, a régi és az új típusú társadalmi-politikai problémák komplex egységét képviselik?

Mind a két, a politikai és a politikaelméleti kérdésfeltevés megválaszolása egyaránt két, magát a kérdésfeltevés módját meghatározó előkérdés-komplexum feldolgozását előfeltételezi.

- a/ Melyek az új típusú, autonóm kezdeményezések, és milyen típusú társadalmi jelenségeként értelmezhetőek? Lehet-e egyáltalában mozgalmakról beszélni?
- b/ Mi a viszony a keleti és a nyugati mozgalmak között? Egy mozgalmatípusba sorolhatjuk-e ezeket, avagy eltérő típusú társadalmi mozgalmakról van szó? Illetve: valóban azonos típusú, a társadalmi mozgalom kategóriájába sorolható társadalmi jelenségeket hasonlítunk-e össze?

A továbbiakban általános, elméleti szinten kísérek meg választ adni ezekre az elméleti-módszertani jellegű előkérdésekre, s ezt követően adalékokat szolgáltatni a főkérdések elméleti válaszalternatíváihoz. Az elemzés során kíséreltet teszek az összehasonlításra, a keleti és a nyugati autonóm mozgalmi jelenségek között, ám a keleti problémák megválaszolása áll érdeklődésem homlokterében. A "keleti" mozgalmak elemzésében kizárólag magyar példákra hivatkozom. Forrásaim a magyar mozgalmakkal kapcsolatosan gyakran nem-írások, hanem "életvilágszerű" háttérismeretek. A téma tudományos igényű feldolgozottságának alacsony foka szükségképpen hipotézisszerű megfogalmazásokhoz, és bizonyos esszéjelleghez vezet.

1./ Morfológia és tipológia

Nyugaton az alternatív mozgalmak, vagy más néven új társadalmi mozgalmak a hetvenes évek második felében a fejlett tőkésállamokban kialakuló, a korábbiakétől eltérő arculattal rendelkező társadalmi mozgalmak.¹ Az új társadalmi mozgalmak kifejezés egy önmagán belül is nagyon sokszínű, komplex és heterogén "mozgalomegyüttest" jelent, amelyet bizonyos közös tematikus és strukturális vonások kapcsolnak össze. E mozgalmak a következők:

1. Az ökológiai mozgalom, amely magába foglalja az atomenergia ellenes-mozgalmat és a környezetvédelmi polgári kezdeményezéseket, valamint az ökológiaailag orientált alternatív életforma mozgalmat. /Ez a szűkebb értelemben vett "alternatív mozgalom", szemben a kifejezésnek a legtágabb értelemben vett, az új társadalmi mozgalmak teljes komplexumára vonatkozó jelentésével./ Közös bennük az ökológiai és bizonyos szociális, demokratikus szempontok, értékek szerint felépülő új társadalom célkitűzése.

2. Az új békemozgalom alternatív "magja", amely nemcsak egy konkrét fegyverkezési aktus ellen, hanem az atomfegyverkezést és az agresszivitást kitermelő társadalom megváltoztatásáért küzd.

3. Az új feminizmus, amely a hagyományos emancipációs mozgalom követéseit is fenntartja, de tulmutat ezek logikáján: nem a férfi és a nő formális és tartalmi egyenlősítését, hanem a női sajátosságok és értékek elismertetését és intézményesítését tűzi célul egy új társadalmi szerkezetben, és bírálja a fennálló, a családi és osztálytársadalmi férfiuralomra, "patriarchalizmusra", és a nőt csupán szexuális objektumnak tekintő szemléletre, a "szexizmusra" épülő társadalmat.

4. A harmadik világ problémáival foglalkozó állampolgári kezdeményezések, amelyek e régió nyomorán és alávetettségén a jelenlegi világ-gazdasági és társadalmi rendszer gyökeres átalakításával kívánnak segíteni.

5. Bizonyos ifjúsági szubkulturális csoportok /az un. "autonómok", vagy a házfoglalók egy része/, amelyek a "felnőtt", a "normális" társadalommal szembeni lázadásukat tulviszik a helyi, ill. a partikuláris konfliktus szintjén, s horizontjukon megjelenik egy új társadalmi-politikai berendezkedés képe.

Vannak-e ezeknek a mozgalmaknak megfelelőik Magyarországon? Első pillanatra úgy tűnik, hogy igen. Az utóbbi években hazánkban kialakult az "új társadalmi mozgalmak" hálózata, főleg Budapesten és néhány nagyobb városban. Ez a nyugati mozgalmaknál jóval kisebb, de hazai viszonylatban mégsem elhanyagolható párezres személyi kört érint. Ennek fontosságát viszont aláhuzza, hogy elsősorban a jövő értelmisége, a mai diákság alkotja a bázisát, ezért a jelenség, a jövőre orientált szemlélet számára aligha kerülhető meg. Tekintsük át ezeket a "magyar mozgalmakat".

1. Az ökológiai mozgalom oldalán hiányzik az atomenergia ellenes mozgalom. A paksi atomerőmű építése nem váltott ki széleskörű társadalmi tiltakozást. Ezt azonban helyettesíti egy ugyancsak nagytechnológiai, és energiaipari létesítmény, a Bős-Nagymaros vizierőmű építése elleni hazai tiltakozó mozgalom, a Duna Kör, a "kékek".² Ez a kezdeményezés tipikus un. "átmeneti team" /transitory team/.³ Ez a kifejezés a társadalmi mozgalmi szervezeteknek azt a típusát jelenti, amelyben kisszámú, sok szabadidővel rendelkező, professzionizált értelmiségi a szélesebb társadalmi tiltakozás megszervezésére tesz kísérletet adott politikai feladatra. Ez pénzügyűjtést, aláírások, szavazatok szervezését és informálást jelent, azaz nem nő át szélesebb tömegakciók, vagy életformaátalakulás előmozdításába. A Duna Kör-t aláírásgyűjtő és propaganda-tevékenysége ehhez a kis, aktív "magot" és a széles perifériát tartalmazó mozgalmotípusba sorolja.

Az átmeneti team nem tartozik az állampolgári kezdeményezés fogalmába, amely a társadalmi mozgalom teljes tagságának participatív mozgósítását jelenti egy témában, és ezáltal nőhet át, illetve teremthet kapcsolatot az alternatív életforma-mozgalom irányában. Állampolgári kezdeményezés-szerű jelenségekkel találkozhatunk környezetvédelmi területen hazánkban is.⁴ Az alternatív életforma-mozgalmat véleményem szerint legautentikusabban és tudatosabban a kislétszámu, ám elméletileg igen felkészült Interdiszciplináris Tudományos Diákkör képviseli Magyarországon.⁵ Elképzeléseik alternatív, kommunisztikus életmódra vonatkoznak, amelyet a társadalmi-politikai változás átfojgó elméletébe próbálnak meg beleágyazni.

A fejlett tőkésállamokban az alternatív életforma-mozgalomhoz sorolhatóak bizonyos, nálunk inkább a sport és a vallás területére eső jelenségek is. Ezek az alternatív életformát az egyéniség megváltoztatása révén megvalósítani kívánó pszicho-klubok és közösségek, valamint bizonyos, főleg keleti gyökerű szekták, és a hagyományos egyházaknak a radikális életmódközösségekben megszerveződött része.⁶ Magyarországon ennek megfeleltethető a viszonylag széleskörű jógamozgalom,⁷ amelynek vannak életforma- és termelőközösséget alkotó egységei is. Ebbe a kategóriába tartoznak bizonyos egyházi bázisközösségek, néhány kommuna, és bizonyos mértékig a biokertészet művelésének aktivistái is.

Ezek az alternatív életformák "befelé orientált" típusát képviselő kezdeményezések. Pl. a jóga-mozgalomban nagyon sok olyan ember vesz részt, aki "másként" kíván élni, mint azt a hagyományos normák és értékek előírják. Ez a törekvésük a társadalmi többség és a politikai kultúra intoleranciája következtében a hasonló nyugati tendenciáknál is hangsúlyozottabban szekta-jellegű formák vállalására kényszeríti őket.

Társadalmunk fogadókészsége az idegen, vagy az új kulturális tradíciók és életformák irányában nem tekinthető száz százalékos nyitottnak. A politikai innovációk akadályait feltehetőleg szintén

nem csupán a politikai állam centralizációjának, bürokratizmusának és elidegenedettségének kell tulajdonítani. A civil társadalom és a politikai állam strukturái nemcsak eltérőek és ellentétesek, de kölcsönösen támogatják és le is képezik egymást. A demokratizálás szükségessége nálunk nem csupán az állami-politikai szférával szemben áll fenn. Eleve hatástalan ez a követelmény, ha nem foglalja magába a civil társadalom "kazamatáinak" /Gramsci/ átalakítását is.

Mindennek dacára, vagy mindennel együtt úgy vélem, hogy az ökológiai mozgalom hazai bázisa egyre szélesedő tendenciát mutat "lefelé" menve, ahogy a magánéleti szféra problémáihoz közeledünk. Az utóbbi években a sajtóban és a tömegtájékoztatásban növekvő súlyú környezetvédelmi és alternatív tárgyú információk arra engednek következtetni, hogy társadalmunkban szélesedőben van az ökológiai érzékenység. A nyugati alternatív mozgalmak strukturája, illetve sulya a "jéghegy csucsa" hasonlattal érzékeltethető. A kisszámú, "szervezett", "főfoglalkozású" aktivista tevékenységének sulyát, illetve magának e tevékenységnek a lehetőségét a társadalmi támogatás széles köre is biztosítja. A készség az eseti anyagi, vagy szellemi támogatásra az aktivisták körénél, illetve magánál a mozgalomnál jóval nagyobb körre terjed ki. Nagyon lényeges ebben az összefüggésben az olyan "közvetítő személyiségek" szerepe, akik viszonylag magas, rendszerint értelmiségi presztizzsel rendelkeznek, vagy esetleg véleményirányító szerepük van a szélesebb közvéleményben, s ennek alapján sokat tehetnek az alternatív mozgalom társadalmi elfogadtatásáért és propagálásáért. Ezért fontos az ökológiai szenzibilitás és az eseti aktivitás-készség egy szélesebb körű potenciális támogatói rétegben, mivel ez adhat alapot magának a mozgalomnak a kialakulásához.

A magyar "ökológiai mozgalom" hazai kezdeményezői összességükben kevésbé ideológikus töltésűek. Az egyes létesítmények, szennyezések ellen küzdő kezdeményezések nem lépnek fel általános, ökológiai

alapu társadalomkritikai igényével, illetve pozitív utópiájával.⁹ Ennek következtében tulajdonképpen kénytelenek beérni a rendelkezésükre álló technokrata logika minátinak átvételével, azaz annak bebizonyítását tűzik célul, hogy az adott létesítmény nem gazdaságos, nem célszerű, rosszul tervezett - a gazdaságosság, a célszerűség, a tervszerűség hagyományos mércéi szerint. Nem magának a "létesítésnek" a szükségességét tagadják, s nem állítanak fel alternatív értékrendeken alapuló értékelő kritériumokat. "Jobban tudni" vélnek valamit a technokratáknál - ám a technokrata ész és a gazdasági racionalitás mércéi szerint.

A hazai ökológiai kezdeményezések az ökológiai mozgalomnak a Nyugaton a hetvenes évek második felének elejére tehető kezdeti, formatív periódusával hozhatók párhuzamba. Ezt a "Szent Flórián-elv" logikája jellemzi. Minden iniciativa "önmagáért" küzd, azért, hogy valamit ne hozzanak létre, vagy távolítsanak el lakó, illetve egyéb érintett érdekerületéről, és nem érdekli, hogy a létesítmény a továbbiakban hová kerül. /"Szent Flórián oltsd el a tüzet, de hadó égjen a szomszéd háza."/ Ezt a fragmentált, kezdeti fokot Nyugaton az atomtechnológia bevezetése elleni országos tiltakozások során haladták meg, s léptek át a mozgalom nemzeti egységének megteremtése felé, amely általánosabb ideológiák létrehozását tétéleztet fel.

A hazai kezdeményezések számára nem jelenthet ilyen központi konfliktust a nagymarosi vizlépcső problémája. A Duna Kör társadalmi bázisa feltehetőleg jóval tulmutat az építés által közvetlenül érintettek körén, ám a Kör nem tesz kísérletet alternatív ideológiai platform létrehozására, és a más helyi ellenállásoknak ehhez való felsorakoztatására. Az ökológiai mozgalom számára általános ideológiai igénnyel egyelőre csak az ITDK lép fel, vitafórumot biztosítva a legkülönbélebb társadalmi-politikai részfeladatok /issuek/ meg tárgyalására, amelyeket igyekeznek egységesező szemléletmóddal és

értékrenddel kezelni. Azonban ennél a próbálkozásnál éppen az ellenkező oldal hiányzik, ami megvan a Duna Körnél: a tömegmobilizálást lehetővé tevő, nemzeti méretekben releváns politikai konfliktus huzóereje. Ennek következtében az ITDK sem tehet szert az ökológiai mozgalom megszervezésében vezető, koordináló szerepre.

A magyar "ökológiai mozgalom" így nem egységes, nincs közös ideológiai platformja, nincsenek átfogóbb akcióegységei, központi konfliktusa, a nemzeti szintű vezetést vállaló szervezetei. A helyi, spontán, elsősorban környezetvédelmi jellegű kezdeményezések felett az egyetlen plauzibilis közvetítő és átfogó erő valamely társadalmi-politikai szerv, feltehetőleg a Népfront lehet. Ennek a lehetőségét, legalábbis eddig, maguk e kezdeményezések sem zárták ki, sőt pozitív kísérleteket tettek a Népfront támogatásának elnyerésére. A születőben lévő spontán mozgalmaknak a "becsatornázása" az intézményrendszerbe azonban csak akkor vezethet konstruktív eredményre, ha azok bizonyos fokig továbbra is megőrizhetik autonóm mozgalmi identitásukat, és nem kényszerülnek teljesen alávetni magukat a szervezeti kereteknek és a szervezeti elvárásoknak. Az intézményes-közvetítő háttér kialakítása kreatív kölcsönhatásra vezethet az állampolgári kezdeményezések valósága, és az intézmények számára az értékek és ideológiák szintjén előírt, ám a gyakorlatban kevésbé érvényesülő társadalmi részvétel formái között.

2. Az új békemozgalom hazánkban is jelentkezett. Ezt elsősorban a ma már csak "történeti" érdekességű Dialógus Kör¹⁰ működéséhez lehet kötni, melynek 1982-83-as "virágkorát" az "állami" békemozgalom "fél-intézményes" háttereként működő békeklubok és közösségek hálózata váltotta fel.¹¹ A Dialógus fontossága abban van a magyar "alternatív mozgalmak" számára, hogy viszonylag korai jelentkezése, participatórikus-bázisdemokratikus strukturái, és vidéki hálózata révén olyan aktivisták rétegét nevelte ki, akik később sorra bukhatnak fel a más típusú hazai alternatív kezdeményezésekben. A Dialógusnak ez az "iskolateremtő" szerepe a mozgalmi hálózat kiala-

kulásához járult hozzá. Létrejött egy viszonylag állandó személyi kör, amely változó témákra mobilizálható. A Dialógus felbomlásának hazai körülményei elválasztják ugyan a nyugati békekezdeményezések sorsától, ám eredménye párhuzamossá is teszi azzal. A telepítést megelőző aktivitási periódust a fejlett tőkésállamokban is a visszaesés, a kevésbé látványos, befelé irányuló, "fenntartó" jellegű hálózati működés követte,¹² és ennek lényegében a Dialógust felváltó békeklubok mozgalma is megfeleltethető.

3. Az új feminizmus jelentkezéséről és jelenlétéről hazánkban igazán még elméleti sikon sem beszélhetünk, pedig a megfelelő irodalom nyilván ugyanugy megtalálta az idevezető csatornákat, akár az ökológiai és a békemozgalom esetében. A recepció hiányának feltehetőleg más okai vannak. A "nőkérdés" címén folyó viták nálunk még a "második nem" komplexumának és komplexusának keretében folynak, /ki okozza a család felbomlását, ki hal meg előbb stb./, azaz távol állnak a feminizmusnak a sajátos női vonások és problémák létét kihangsúlyozó szemléletétől. A patriarchalizmus és a szexizmus mintáit a magyar nők még mindig nem kérdőjelezik meg igazán, s ezért ez a rubrika egyelőre még üres az alternatív társadalmi mozgalmak hálózatában.

4. Hasonlóan légüres politikai területet jelent a harmadik világ probléma a magyar társadalmi mozgalmakban. Ez a téma, amely a fejlett tőkésállamokban az ökológiai és az új békemozgalmak, sőt az új feministák horizontjának a lehető legszerveesebb része, nálunk teljesen a hivatalos külpolitikai és a külgazdasági kapcsolatok síkján rekedt meg. A felülről indukált szolidaritási akciók kihúzták volna a talajt az autonóm kezdeményezések alól? Nem biztos. Összehasonlítva a fejlett tőkésállamok "alternatív mozgalmi szektorait", egyenes arányosságot találunk a fejlettség és a fejlődő világgal való foglalkozás intenzitása között. Ez a téma, illetve hiánya összefügg a társadalom rendelkezésére álló javak, életmód-minták és értékek minőségével és az ország világpolitikai és gazdasági hatalmával, amely meghatározza a szerepét a harmadikvilág-poli-

tikában. Hazai színvonalunk alapján egyelőre joggal hiánytéma ez a társadalmi kezdeményezésekben. Jóllehet a belső, nemzeti szociálpolitikai újraelosztás témájában már keletkeztek autonóm kezdeményezések /SZETA/, de a nemzetközi politikai szint, akár a külpolitika, a békepolitikát leszámítva, nem került még a társadalmi érzékenység és aktivitás küszöbének azon szintje fölé, amely autonóm társadalmi kezdeményezések létrejöttéhez vezetne. Az ökológiai és a békemozgalom hazai teóriái legfeljebb a két nagyhatalom konfliktusáig jutottak el a globális kérdések közül, és abból is elsősorban a Kelet-Európa problematikát, jelesen a nemzeti kérdést emelik ki.

5. Az ifjúsági szubkultura egésze a fejlett tőkésállamokban sem sorolható az alternatív mozgalmak közé. Ott elsősorban a politizált szférái tartoznak bele, részben anarchista, részben új baloldali irányzatai, amelyek erőszakos, terrorisztikus akciókat is vállalnak.¹³ Ilyen politikailag orientált aktivizmus nincs nálunk, és feltehetőleg a közeljövőben nem is fog kialakulni. Itt inkább az a kérdéskör vár tisztázásra, hogy vajon ifjúsági szubkulturális jelenségeknek tekinthetőek-e a hazai ökológiai és békekezdeményezések¹⁴?

Az alternatív mozgalmak Nyugaton nem ifjúsági mozgalmak, jóllehet az ifjúság szignifikáns és kiemelkedő szerepet játszik bennük¹⁵. Az új társadalmi mozgalmak tematikája és problematikája "új", de nem "ifjúsági", sőt nem is nemzedéki problematika és ugyanez vonatkozik társadalmi bázisukra is. Mindkét vonatkozásban nagy jelentőségű Ronald Inglehart tézise a posztmaterialista értékváltozásról,¹⁶ amely csak részben esik egybe a generációváltással. Az értékváltozás, és egy sor más általános társadalmi-politikai probléma tükröződik a generációváltásban, és nem fordítva, mint azt az új társadalmi mozgalmak konzervatív és neokonzervatív elemzői és kritikusai láttatni szeretnék.¹⁷ A generációváltás a szélesebb és általánosabb társadalmi változás hordozója - de nem a kiváltója.

Mi a helyzet e vonatkozásban Magyarországon? Valóban, a hazai alternatív kezdeményezések társadalmi bázisát nagyrészt a fiatalok alkotják, és a problematika ezért kapcsolatos a generációváltás és az ifjúsági szubkultura kérdéskörével. Kapcsolódik hozzá, de nem azonos vele. Fel kell hívni a figyelmet az ökológiai mozgalom társadalmi bázisánál már említett "jéghegy csucsa" - problémára. Nyugaton és Keleten, de főképp Keleten, a "csucson", az aktivisták szűkebb körében elsősorban fiatalokat találunk, viszont a "jéghegy" ami az aktivistáknak ezt a társadalmilag igazán sohasem önmagában szignifikáns körét hordozza, a társadalomnak feltehetőleg az összes korcsoportjait tartalmazza.

A fiatalok "aktivizmusának" alapja a mindkét társadalmi rendszerben meghosszabbodott szocializációs periódus, illetve tanulási folyamat, amely viszonylag sok diszkrecionális szabad időt, a "politikáért élés" Max-Weber-féle alapját¹⁸ biztosítja a fiatalok számára. A fejlett tőkésállamokban, ahol ma a "munka társadalmának válsága" zajlik,¹⁹ sokkal hosszabb ez a szocializációs-tanulási periódus, és sokkal kiterjedtebb társadalmi rétegek számára hosszabb, mint nálunk. Ott a 30-40 éves "fiatalok" korosztálya sokkal markánsabban van jelen a mozgalmakban, mint nálunk, ahol ez a periódus valahol a 25. életév felé véget ér, hogy a mozgalmi aktivitásnak semmiképp sem kedvező lakásszerzés és családalapítás tevékenységeinek adja át a helyét. A nyugati képlet nem ismeri ezeket a nálunk eléggé mereven ható korlátokat az "egyetem után". Mivel az egyetemisták nagy része ott munkanélkülinek "készül", ezért szívesen hosszabbítják meg a mozgalomért a tanulás időtartamát, vagy választják életpályául az amatőr, illetve félprofesszionista mozgalmi tevékenységet.

A "fiatalok fiatalosága" így eltérő minőségű a két társadalmi rendszerben. Nálunk a "munka hivatalos társadalmának válságát" a "munka nem-hivatalos társadalmának kiépülése" kíséri, amely nem aláássa, hanem újra, sőt megteremti a weberi értelemben vett "protestáns" munkaetikát. Ezért az autonóm mozgalmi aktivista ifjúság elsősorban a 18-25 év közötti korosztályból verbuválódik, ám jelen vannak, főleg az "átmeneti team" típusú mozgalmi szervezetekben a nyugati értelemben vett "fiatalok", a 30-40 év közötti, posztmaterialista,

értelmiségi középosztályi elemek is. Mivel a fiatalabb mozgalmi generációk között az egyetemisták, illetve a középiskolát végzettek aránya dominál, aligha lehetne "ifjúsági szubkulturáról" beszélni. Inkább a jövő "értelmiségi elitjéről" van szó.

A probléma azonban nem elhanyagolható abban a vonatkozásban, hogy bármiképp is forgatjuk a hazai spontán kezdeményezések társadalmi bázisát, nehezen találunk benne a nyugatiakhoz hasonlóan széleskörű részvételt a társadalom teljes spektrumából. Jóllehet Nyugaton is dominál a posztmaterialista értelmiség, ott ez jóval erősebb és szélesebb társadalmi kötöttségekkel rendelkező réteget jelent. Oka: az oktatás és a jólét elterjedése, és az új technológiák alapján a szellemi-fizikai és a vezető-vezetetti szerepkör fellazulása és összerosódása, valamint az urbanizáció hosszú történeti hagyományai miatt már nem igazán szignifikáns város-vidék megoszlás relativizálódása. Ezzel szemben nálunk az értelmiség keleti, "intelligencia"-tipusának dominanciája és a posztmaterialista értékváltozásnak elsősorban a tudati-ideológiai, ám nem a mindennapi, anyagi és intézményes létét érintő, és az értelmiségre szűkülő hatásai, a város-vidék eltérés és ellentét ujratermelődése, valamint az értelmiségi lét nagyon is materiális tehertételei miatt inkább "városi-értelmiségi szubkulturális", mintsem "ifjúsági szubkulturális" jelenségeknek tekinthetők a hazai "alternatívok". Ezért lehet, hogy e mozgalmak perspektívái, lehetőségei éppen magának ennek az "értelmiségi szubkulturának" a társadalmunkban elfoglalt helye alapján behatároltak.

Messze eltávolodtunk az ifjúság kapcsán, de ez kellett ahhoz, hogy lássuk: témánk nem azonos az ifjúság problémájával, de problémája az ifjúság egy részének. Amennyiben az "ifjúsági szubkultura" fogalmához a deviancia ismérvét kapcsoljuk, akkor ez nem releváns a hazai alternatívok problémáinak szempontjából. Nyugaton viszont részben jogosult ez a kapcsolódás /lásd: autonómok, házfoglalók/. A szubkulturának az össz- és a politikai kulturán belüli sajátos elkülönülési értelmében pedig a probléma nem az általában vett "ifjúság",

hanem a nagyvárosi posztmaterialista értelmiség szubkulturális, avagy kulturális vezetői, illetve elit-szerepének problémáját érinti. Jőmagam hajlok a hazai alternatív mozgalmaknak az értelmiségi szubkulturaként való jellemzésére, amely kevésbé, ám bizonyos fokig mégis rendelkezik a nyugatiakhoz hasonló osztársadalmi jelentőségű kapcsolatrendszerrel.

6. Mi van nálunk, ami nincsen Nyugaton? Érdekes különbség, s egyben kapcsolódik az ifjúsági szubkulturák problémájához a kollégiumi öniszervező mozgalom kérdése.²⁰ Az 1985-ös szarvasi találkozáson részt vett szakkollégiumok autonóm kezdeményezése sajátos magyar hagyományokra /NÉKOSZ/ tekinthet vissza. Kelet-Európában a diákotthon mást jelent, mint ma Nyugaton, ahol az egyágyas szobák és a gazdag nagyvárosi program-kinálat, és a különféle politikai álláspontú diákszervezetek következtében a mi "kollégiumunk" mint mozgalmi szerveződési keret kizárt. A diákmozgalomnak ezek a sajátos fórumai nálunk sajátos szint képviselnek a mozgalmi palettán, amelynek nincsenek nyugat-európai megfelelői. Maga a "típus" is érdekes: "szervezeten belüli mozgalom" ez,²¹ amelyet azok a keretfeltételek tesznek lehetővé és szükségessé, amelyek a spontán szerveződés esélyeit növelik a már kialakult szervezeti keretek között, az önálló, autonóm, és e kereteket nélkülöző kezdeményezéssel szemben.

Ugyancsak kelet-európai sajátosság a kulturális és politikai klubok /Kelet-Európa körök stb./ mozgalma. A spontán szerveződés akadályai játszanak szerepet itt is. Sok olyan ideológiai-politikai téma reked meg a "mozgalmi dinamika" "alacsonyabb" fokozatain, a közösfőmálásnál, a vitatkozó csoportnál, amely a mozgalmak kialakulása számára kedvezőbb politikai rendszerbeli és politikai kulturális feltételek esetén feltehetőleg szélesebb propagandához, hálózatok kialakításához és általános politikai-mozgalmi szerveződéshez vezetne. Az ennek a dinamikának a kezdeti fokain megrekedt képződmények elsősorban a kulturális, oktatási és politikai szabadidő-centrumok

szerepét töltik be, illetve bizonyos fokig háttér-hálózatot, nyilvános fórumokat nyújtanak a létező mozgalmi kezdeményezések számára.²²

Tulajdonképpen a különféle mozgalmak bemutatása csak morfológiai jellegű tipológiát nyújthat. A társadalmi-politikai valóságban egy társadalomban a sajátos "társadalmi mozgalmi szektor", mint a különféle típusú társadalmi mozgalmaknak egymással, illetve támogató szervezeteikkel, a "társadalmi mozgalmi szervezetekkel" alkotott dinamikus kölcsönhatási terepe létezik. A mozgalmak és szervezetek munkamegosztási viszonyban, konfliktusban, kooperációban vannak egymással és szervezeteikkel, hálózatok, szimbiózisok és antagonizmusok kapcsolják össze, avagy választják el őket.

A spontán kezdeményezések "szektora" nálunk különféle csatornákon kapcsolódik az "első társadalomhoz", s innét jelentős támogatásokat kap, melyek nélkül nem is jöhetett volna létre. A különféle kezdeményezések létrehoztak ma már egy "második nyilvánosságot", amely különféle formális és informális kommunikációs és információs hálózatokat foglal magába. Hasonló mechanizmusok jöttek létre az anyagi források mobilizálására is, amelyeket nagyrészt az "első társadalom" gazdasági, politikai és oktatási intézményeiből termelnek ki.

A hazai alternatív hálózat témáinak közvetítését a szélesebb nyilvánosság felé a Rádió egyes mobilabb műsorai viszonylag rendszeresen végzik. A hivatalos politikai szervek részéről már több típusú és jellegű koordinálásra és tárgyalásra került sor a különböző kezdeményezésekkel. A tárgyalás a hivatalos szervek részéről azért jelentős tényező a mozgalmak számára, mivel ez bizonyos fokig "legitim" tényezőként definiálja, tagságuk, illetve bizonyos érdektípusok képviselőiként mintegy "elismeri" a mozgalmakat. A nem-formalizált társadalmi-politikai képződmények számára ez a "külső" identitás-tulajdonítás sokszor létfontosságú lehet.

A spontán szerveződésű mozgalmaknak ez az egyes mozgalmon tulmutató, új minőséget jelentő "mezeje" jellemzi a modern, komplex társadalmak mozgalmi életét. A mozgalmi szektor fejlődése ciklikus: bizonyos mozgalmotípusok "felélednek", mások "elhalnak", a mozgalmaknak és típusaiknak "apálya és dagálya" van, egymástól relatíve függetlenül. Ez a komplex kölcsönhatási rendszer a mozgalmi szektor egészének a politikai rendszer intézményes berendezkedéséhez viszonyított ciklikus változását és dinamikáját jellemzi. Vannak a történelemben "mozgalmas" és kevésbé "mozgalmas" periódusok; a társadalmi mozgalmi szektor szerepe hol nő, hol pedig csökken. Ezért a keleti és a nyugati új társadalmi mozgalmak működésének eltérő mechanizmusait a társadalmi mozgalmak általános elmélete alapján kell megvizsgálni.

2./ Struktúra és dinamika

Mi a társadalmi mozgalom? A társadalmi mozgalmak "kollektív kísérletek a társadalmi intézmények megváltoztatására, vagy egy teljesen új rend létrehozására." "Szervezett csoportok, átfogó formális szervezet nélkül". Rudolf Heberle megfogalmazása²³ alapján megkíséreljük kiemelni azokat a jellegzetes problémacsomópontokat, amelyek a társadalmi mozgalom jelenségének meghatározása szempontjából alapvető jelentőségűeknek tűnnek.

A társadalmi mozgalom:

- Kollektivum, személyegyüttes, csoport, illetve kollektív társadalmi tevékenység.
- Tudatos társadalomváltoztató jellege van, melynek mértéke változó.
- Bizonyos fokú szervezettséggel rendelkezik, ám ez nem érheti el a célracionális szervezet fokát.
- A társadalmi struktúra és dinamika határán áll, mivel kialakulása a társadalom szerkezetén alapul, célja és tevékenysége annak megváltoztatására irányul.
- A tudatos társadalomváltoztatás aspektusa bizonyos célirányultságot tételez fel.

A társadalmi mozgalomnak ezeket az általános sajátosságait három fő problémakomplexumra sűrithetjük.

- a/ A társadalmi mozgalom morfológiai aspektusa, alaktana, amely sajátos szervezettségét, felépítését, csoportminőségét jelenti.
- b/ A társadalmi mozgalom teleológiai, tudatos célaspektusa, amely a mozgalom résztvevőinek mindennapi "életvilágától" a mozgalom egészének önállósult "ideológiájáig", programjáig terjed.
- c/ A társadalmi mozgalom strukturális aspektusa, a társadalmi struktúra felépülésének és feszültségeinek, ellentmondásainak hatása a mozgalom kialakulására és fejlődésére, valamint a "mozgalom mozgásának" hatása a társadalmi strukturára és dinamikára.

Milyen fázisokon fut keresztül a társadalmi mozgalom kialakulása során? Erre a kérdésre Otthein Rammstedt ideáltipikus sémája²⁴ adhat választ.

a/ Társadalmi válság. A társadalmi mozgalom oka a társadalmi rendszer strukturájának funkcionális differenciálódása, amely komplexitása következtében új és új társadalmi problémákat termel. A válság a rendszer megkérdőjelezéséhez vezet a társadalmi mozgalom részéről, ugyanakkor a problémamegoldás irányának keresését is előmozdítja. Így a társadalmi mozgalmak sajátos ambivalenciával, "diszfunkcionális funkcióval" bírnak a társadalmi rendszer számára; egyrészt megszűnéséhez, átalakulásához, másrészt fennmaradásához járulnak hozzá.

b/ A válság teleologizálása. Jóllehet a válság a társadalmi mozgalom keletkezésének előfeltétele, de nem minden válság vezet társadalmi mozgalomhoz. A társadalmi mozgalom kialakulását a válság sajátos társadalmi feldolgozása, "teleologizálása" eredményezi.

1. A válság következményeinek propagálása. Konszenzus kialakítása a válság érintettjei között, a szituáció kollektív definiálására vezető társadalmi kommunikációban.

2. A tiltakozás artikulálása. A tudatosítás után a társadalmi-politikai rendszer problémamegoldó reakciójának elmaradása esetén a tiltakozás, mint a válság okának felszámolására irányuló cselekvés artikulálódik. Konfliktus alakul ki, amely a mozgalom résztvevőit szembeállítja a társadalmi rendszerrel.

3. Intenziválódás. A tiltakozás nyilvánossá válása, a konfliktus olyan lokális kiéleződése, amely az államot beavatkozásra kényszeríti. A társadalom konfrontálódni kénytelen a mozgalommal.

4. Az ideológia artikulálása. A konfliktus intenzívvé válásával párhuzamos a mozgalom teleológiai fejlődése. Az ideológia a társadalmi válság magyarázatát és megoldásának programját, egy új társadalom képét tartalmazza.

5. Kiszélesedés. A tömegek mobilizálása, az ideológia propagálása révén. Az ideológia a közvetlen mozgalmi részvételtől teszi függővé a válság megoldását. A mobilizáció a válság elmélyedésére vezet. Ennek során a mozgalmi centrum és periféria differenciálódik, és elszakad egymástól.

6. A szervezet és a vezetés problémája. A kiszélesedés során megszűnik a mozgalom tagjai között a közvetlenül fenntartott kommunikáció lehetősége. A szervezet és a vezetés funkciója a centrum és a periféria elszakadásának kiküszöbölésére szolgál. Azonban a társadalmi mozgalomban nem lehetséges a teljes intézményesedés, a közvetlen participáció és a kommunikáció olyan szűk körre szorítása, mint a formális szervezetekben. A társadalmi mozgalom szervezettsége sajátos, kevésbé strukturált-differenciált formákat termel ki, a vezetés szintjén pedig a "kvázi-professzionalizáció" jelenségét.

7. Intézményesedés. Bizonyos méretek és elterjedés elérése után azonban feltartóztathatatlan a mozgalom interakciós képződményének formálracionális szervezetté alakulása, a társadalmi mozgalom identitásának elvesztése. A komplex, modern társadalomban a mozgalmak különben nem érhetnek célt. A szervezetek révén intézményesedik a mozgalom,

beilleszkedik a társadalmi strukturába. A tagok közötti viszonyok formalizálódnak, és a mozgalom mint formális szervezet az elutasított berendezkedés részévé válik. Az intézményesedés fázisa a társadalmi mozgalmak ideáltipikus befejezése.

Rammstedt sémája azonban nem determinisztikus jellegű. Minden fázisban adott az alternatíva lehetősége, amely a mozgalmat megrekeszti a fejlődésben. Így az érintettek elmulaszthatják tudatosítani a válságot, propagálni következményeit, kinyilvánítani a tiltakozást, nem artikulálni az ideológiát stb. Ez esetben a mozgalom nem éri el a következő fázist, a válság teleologizálásának alacsonyabb szakaszában marad, pl. a fennálló berendezkedést elutasító szektaként, klubként, ellenkulturaként létezik tovább. A társadalmi mozgalom sajátos, egymásra épülő fázisokból álló dinamikájának leírása Rammstedt sémájának érdeme. Azonban nem integrálja modelljében a "mozgalmi szektor" differenciált, az össztársadalmi környezet hatáseit közvetítő szervezeti-intézményes rendszerének leírását. Ezekkel kiegészítve ugyanis a mozgalmi dinamika nem vezet szükségképpen formalizálódáshoz-intézményesedéshez. A mozgalomfejlődés alternatívítása nem csupán az adott fázisban való "leragadás" lehetőségében van, hanem a másként előrehaladást, a mozgalmi identitás tartós megőrzését is magába foglalja.

Adott társadalomban mindig a társadalmi mozgalmaknak valamely "sokasága" van jelen. A társadalmi mozgalmak összessége alkotja a mozgalmi szektort.²⁵ Adott társadalom, illetve társadalomtípus mozgalmi szektora a társadalom alapstrukturája révén meghatározott egységet alkot. Ezen az egységen belül azonban a különböző részrendszerek, társadalmi szférák, lokális egységek stb. alapján elkülönült mozgalmi típusok, formák találhatók meg /pl. helyi mozgalmak, nőmozgalom/. A társadalom alapproblémái, ellentmondásai, válsága a mozgalmi szektor minden elemének kialakulására hatással vannak, de nem minden mozgalom tudatosítja ezt, azaz nem mindegyik lép fel a társadalomváltoztatás tudatos programjával. A részmozgalmak, még az egymással ellenkező előjelűek is, mind részei a mozgalmi szektor átfogó egységének, amely összességében strukturálisan determinált, és totalitásában bizonyos fokig mindig struktúra-változtató tényező is.

Történetileg meghatározott szituációkban, periódusokban kialakulhatnak bizonyos mozgalmak, amelyek a társadalmi változás közvetítőjévé, a mozgalmi szektor vezető erejévé válhatnak. De e mozgalmak sem sajátíthatják ki maguknak teljesen a mozgalmi szektornak a modern társadalmak strukturális sajátosságai következtében szükségszerűen differenciált szerkezetű egészét. A nagy mozgalmak tulajdonképpen maguk is belülről differenciált mozgalomegyüttesek, csoportok. Határaik a mozgalmi szektor más elemei felé elmosódóak. Uralkodó voltuk sohasem közömbösítheti teljesen a mozgalmi szektor pluralitását.

A mozgalmi szektor pluralitásának és össztársadalmi determináltságának tétele alapján feltételezhetjük, hogy bizonyos történelmi korszakokban a mozgalmi szektorban egyértelmű vezető szerepek kialakulhatnak ki - átmenetileg. Ezek a korszakok a társadalmi válság kiélezett periódusai, amikor egy jól körülírható válságpotenciál, problémakör, ellentmondás olymértékben előtérbe kerül, hogy egy időre "közömbösíteni" és "magába szivni" látszik az összes többi. Ezek az állapotok kivételesek és szituacionális jellegűek.

A modern társadalmak mindig csak közelítő "normálállapotainak" folyamatát, processzusát a mozgalmi szektor plurális létezése jellemzi. A mozgalmi szektorban mindig van bizonyos munkamegosztás és verseny - a krízisszituációban is. A mozgalmi szektorban mindig vannak bizonyos uralkodó, domináns szereplők, vélt vagy potenciális "monopolisták" - a normálállapotban is. A mozgalmi szektor folyamatos átstrukturálódása az össztársadalmi determináció specifikus érvényesülése, a mozgalmak versenye, harca, kooperációja, koalíciója stb. formájában állandóan zajlik. A különböző aktorok mindenkor egyenlőtlen esélyekkel küzdenek, s egyiknek sincsen soha a birtokában az abszolút nyereségre jogosító kártya.

Hasonló továbbgondolásra és módosításra nyújt lehetőséget Rammstedt sémáján a mozgalmi pluralitás, a mozgalmi szektor sokfélesége alapján a társadalmi mozgalmak dinamikájának és a társadalmi-politikai fejlődés ciklusainak összekapcsolása.

Amennyiben a társadalmi mozgalmakat nem szingulárisan szemléljük, akkor fejlődésük periodizációját szélesebb társadalmi-politikai változások kereteibe ágyazhatjuk. Vannak mozgalmi apályok és csúcok, összekapcsolódva a kollektív cselekvés más formája hasonló mozgásával, amelyek a társadalmi-politikai fejlődés ciklusaival függenek össze. A mozgalom Rammstedt-féle "életciklusának" dinamikája a társadalmi mozgalmi szektor átstrukturálódásának, bővülésének és szűkülésének dinamikájával kell összekapcsolódjon az elemzésben. Ez módosíthatja a szükségszerű intézményesedés konkluzióját. Ha a mozgalmi szektor átfogó mozgását vesszük szemügyre, az egycsatornás determinizmust az alternatív fejlődési lehetőségek váltják fel.

Sidney Tarrow angol társadalomtudós jutott el az össztársadalmi-politikai fejlődés és a mozgalmi dinamika ciklusainak összekapcsolásához.²⁶ A társadalomból származó igények, érdekek, kihívások döntési, cselekvési kényszert jelentenek a politikai rendszer számára. Ugyanakkor a politikai rendszer biztosította strukturális lehetőségek alkotják a társadalmi tiltakozás és a társadalmi mozgalom keletkezésének feltételeit. A társadalmi mozgalmak és a politikai intézményrendszer viszonya így kétirányú, egymást kölcsönösen feltételező összefüggésrendszerben értelmezhető. A társadalmi mozgalmak fő célkitűzése a politikai innováció létrehozása. Ugyanakkor a politikai reformok, az innováció visszahatnak a társadalmi tiltakozó magatartás létrejöttére és lehetőségeire.

Tarrow a reformciklusok és a mozgalmi ciklusok kölcsönviszonyának értelmezését tartja a probléma gerincének. A mozgalmi ciklusok kialakulását a társadalmi, gazdasági, nemzetközi feltételrendszer változásai kondicionálják, de közvetlenül a politikai esélystruktúra, a politikai rendszer által a tiltakozásnak, a mozgalmaknak biztosított lehetségszféra felépítése befolyásolja. A mozgalmi ciklus és a reformciklus összefüggése többsíku. A mozgalmi ciklusok bizonyos politikai rendszerekben és szituációkban a reformciklusok

létrejöttéhez vezetnek. Ugyanakkor a reformciklusok a politikai lehetségszféra átalakításával mozgalmi ciklusokat válthatnak ki. A társadalmi igények számára nyitott politikai strukturában mindkét mechanizmus létezik, és hatásuk nem választható el egymástól. A reformciklusok és a mozgalmi ciklusok között így bizonyos fokú korrelációs összefüggés tételezhető fel.

Ha elfogadjuk azt a Karl Wolfgang Deutsch elméletéhez kapcsolódó feltételezést,²⁷ hogy a modern társadalom dinamikus komplexitása a politikai szervezet- és intézményrendszert a társadalom felől általános változási, innovációs és modernizálódási kihívásnak teszi ki, amelytől a politikai szervezetek és intézmények stabilitásuk következtében bizonyos fokig mindig "lemaradnak", akkor a politikai rendszerben a formalizált struktúra mellett az intézményrendszer által elhanyagolt problémákra orientált, állandóan változó volumenű és strukturájú, nem- vagy kevésbé intézményesedett "szürke zóna" létezését kell feltételeznünk. Ezt a területet részben a társadalmi mozgalmi szektor alkotja, amely a társadalmi komplexitás következtében a mozgalmak és szervezeteik sokféleségét, pluralitását foglalja magába. A mozgalmi szektor a rendszer egésze számára sajátos, "diszfunkcionális funkcionalitással" rendelkezik, amivel egyszerre jelent kihívást a fennálló intézményrendszerrel szemben, ugyanakkor segítheti annak megújítását, innovációját, modernizációját e kihívás következtében.

A társadalmi mozgalmak szektora mindig kihívást jelent az intézményesedett politikai berendezkedés számára, mind a politika-tartalmak, mind a politikai formák vonatkozásában. Az új politikai célok, igények, értékek megfogalmazásának, illetve az új típusú politikai szervezeti formák jelentkezésének egyik fontos csatornája a társadalmi mozgalmak világa. Ez a döntési kihívás a politikai rendszer számára a politikai rendszer innovációjának, modernizációjának egyik fontos láncszeme.

A társadalmi mozgalmaknak egy sajátos, "diszfunkcionális funkcionálitása" van a politikai rendszer számára.²⁸ Egyfelől jelzik azt, hogy az intézményes politika "lemaradt" bizonyos társadalmi igények felvállalásában, illetve hogy nem megfelelően végzi azt. Ebben a vonatkozásban a társadalmi mozgalmak az instabilitás, a konfliktus, a válság jelzései. A bürokratikus "politikai logika" /Marx/ számára azonban gyakran csak ez a vonatkozás jelentkezik: a mozgalmak csupán válságszimpptomák, melyeknek felszámolása a rendszer kereteinek stabilizálását elősegítő, biztosító feladat. Másfelől viszont a társadalmi mozgalmak éppen azt jelzik, hogy olyan konfliktuspotenciál, válsággóc van kialakulóban, amelynek elhárítása politikai feladat, és bizonyos megoldási javaslatokat, irányokat szolgáltatnak ehhez. A társadalmi mozgalmak e "jelzőfunkciójának" az ambivalenciája hasonlatos testünk egyik "jelzőrendszerének", a fájdalomnak a működéséhez: nem szeretjük, kerülni, elhárítani igyekszünk, de szükségünk van rá, mivel ez jelzi szervezetünk veszélyeztetettségét és annak irányát, jellegét. A politikai rendszer viszonyát a saját "jelzőrendszeréhez" ugyancsak terheli a fájdalom "diszfunkcionális funkcionálitása". A jelzés feldolgozásának jellege, készsége, módja, tulajdonképpen a politikai rendszernek a társadalmi igényekhez való viszonyulási attitűdjére, innovációs képességének mértékére és típusára utal, amely eltérő a különféle politikai rendszerekben.²⁹

A társadalmi mozgalmi szektor nagysága, strukturája, jellege, szerepe, funkciója minőségileg változó, rendszer- és szituációs-specifikus. A különböző modern társadalmi-politikai berendezkedések mozgalmi problematikája bizonyos közös strukturális alapkérdések mellett jelentősen eltér egymástól. Tekintsük át most röviden a szocializmus kelet-európai fejlődése felvetette mozgalmi kérdéskör jellegét és kutatási perspektíváit.

A társadalmi mozgalmak jelensége szorosan összefügg a civil társadalom szférájával. A civil társadalom szocializmusbeli létezése³⁰ és strukturaváltozásainak kérdése adhat kulcsot a szocializmus társadalmi mozgalmainak megismeréséhez.

Hogyan kapcsolódik össze a társadalmi mozgalmak szektorának és a civil társadalom szerkezetének fejlődése a kelet-európai szocializmusban? Gramsci szembeállítja a Nyugat és Kelet társadalmait³¹, és megállapítja, hogy Keletet a civil társadalom intézményeinek kialakulatlansága, ugyanakkor az állami főhatalom jellemzik, s ezek tették lehetővé a szocialista forradalom gyors, de problematikus eredményekre vezető véghezvitelét. A kelet-európai társadalmakban a társadalmi mozgalmak szerepköre és funkciója már a kapitalizmusban más, mint a klasszikus nyugat-európai fejlődésű régióban. Az egyesületi jog korlátai, a civil szféra állami regulázottsága jóval nagyobb itt, s részben ez tereli az állami és egyéb formalizáltabb-intézményesedettebb szférákba a társadalom érdekképviselőit. Ugyanakkor jellegzetesen szélsőséges, a társadalmi-politikai rendszer egészét "kivülről" átalakító mozgalmak terjednek el, amelyek elutasítják az intézményes reformok stratégiáját. Egyrésztől formalizáció-centralizáció és intézményesedés, másrésztől az intézmények radikális elutasítása állnak szemben egymással.

A szocializmus kialakulása után a helyzet gyökeresen megváltozik. Társadalmi mozgalom, a munkásmozgalom kerül az államhatalom birtokába. A hatalomátvétel időszakát a kiélezett nemzeti és nemzetközi válsághelyzetben a társadalmi mozgalmi szektor monopolizálása, kisajátítása jellemzi az új társadalom megteremtése körül kialakult alapkonfliktus mentén. Ez az összes társadalmi-politikai erők, így a mozgalmi sokféleség egyarcúvá változtatásához, a mozgalmi szektor egészének "kisajátításához" vezet. Ezzel párhuzamosan az államhatalmi szervezettel összeépülő társadalmi mozgalomnak és pártszervezetének nagyfokú intézményesedése, formalizálódása megy végbe, amely ilymódon az egész társadalmi mozgalmi szektor jellemzőjévé lesz.

Ez a sjaátosság termeli ki a szocializmust, ma is jellemző pszeudo-mozgalmak és kvázi-mozgalmak³² típusainak eluralkodását. Egyrészt nagymértékben formalizált és intézményesedett, mozgalmi kötődésekkel nem, vagy alig rendelkező szervezetek igénylik maguknak a

társadalmi mozgalmi identitást /pszeudo-mozgalom/. Másrészt a társadalmi mozgalmak intézményesen, szervezeteken belül³³ kénytelenek kibontakozni, illetve valódi mozgalmi identitásuk nem fejlődhet ki igazán /kvázi-mozgalom/. A társadalmi mozgalmaknak ezek a típusai előfordulnak a korábbi történeti fejlődésben és más társadalmotípusokban is, de különösen jellemzővé válnak a szocializmusban, a mozgalmi szektor monopolizált, egysíku és intézményesedett volta következtében.

A nemzeti-nemzetközi válság átmeneti időszakában a politikai államnak a civil társadalmat totálisan politizáló törekvései érvényesülnek, amelyek megkérdőjelezzik a társadalmi autonómiát és pluralitást. A válsághelyzet enyhülésével, a normalizálódás folyamatával párhuzamosan oldódik az átmenetiséghez kötődő alapkonfliktus élessége, a politizáció visszaszorul, nő a civil társadalom relatív autonómiája. Ez a folyamat a társadalmi érdek-kifejezés közvetítő szféráinak gazdagodását hozza magával, és a pszeudo- és kvázi-mozgalmak uralta mozgalmi szektor megélénkülését és pluralizálódását teszi elvével lehetővé a civil társadalom új típusu szerkezetének talaján.³⁴

A társadalmi mozgalmi szektornak a szocializmusban lehetséges két, eltérő jellegű és strukturájú ideáltípusát állítanám szembe egymással.

1. Normálállapot

- A civil társadalom autonómiája, pluralitása, differenciáltsága.
- A politikai állam redukciója, a társadalmi érdekkifejezés többszornás jellege.
- A társadalmi mozgalmi szektor sui generis létezése, a politikai kulturában és az érdekképviseleti rendszerben betöltött sajátos szerepe, funkciója. A társadalmi mozgalmi szektor differenciált, plurális felépítése, ideológiai-szervezeti uniformizálásának megszűnése.
- A társadalmi mozgalmi szektor mint a társadalmi-politikai modernizáció, innováció egyik eleme.

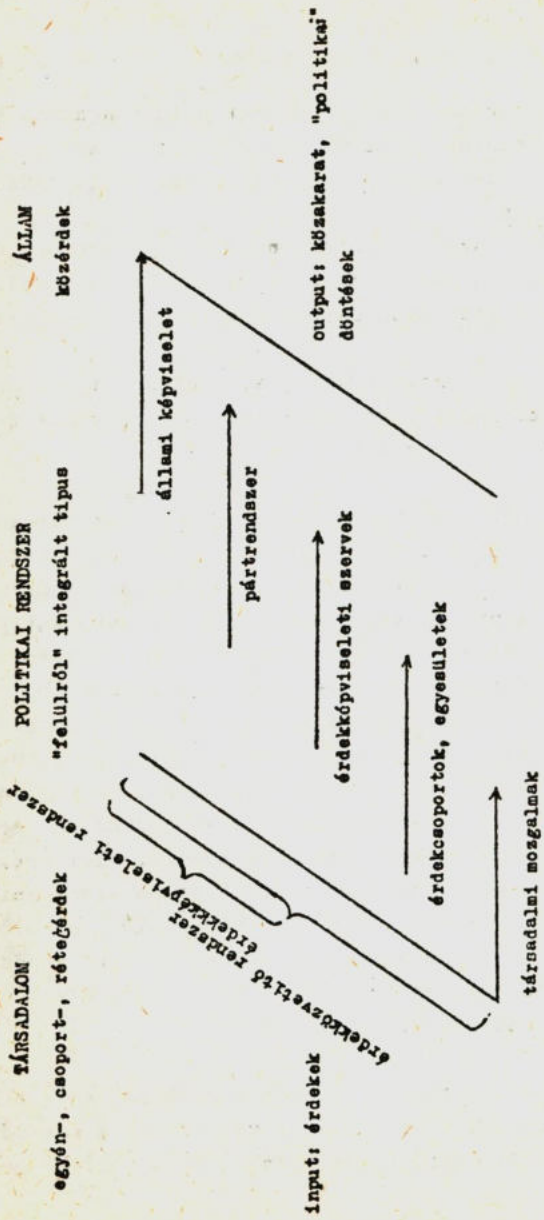
2. Válságállapot

- A civil társadalom autonómiájának, differenciáltságának, pluralitásának megkérdőjelezése a politikai állam oldaláról.
- A politikai állam tultengése, a társadalmi érdekkifejezés egy-csatornás leszűkítése.
- A társadalmi mozgalmi szektor intézményesítése, pszeudo- és kvázi-mozgalmivá alakítása, a politikai kulturában szubkulturális lefokozása, az érdekkifejezésben összemosása az intézményi-szervezeti rendszerrel.
- A társadalmi mozgalmi szektor ideológiai-szervezeti uniformizálása, monopolizálása. A társadalmi mozgalmi szektor, mint diszfunkcionális, "rendszerellenes" tényező.

Ugy gondolom, hogy a két ideáltípus elemei keverednek társadalmi-politikai valóságunkban. Az a véleményem, hogy a szocialista társadalmi-politikai rendszer stabilizációja, a politikai rendszer demokratizálása a normálállapotnak megfelelő típus irányába mutat. Azonban nem tételezek fel lineáris fejlődést ebben a vonatkozásban. Inkább a két típus közötti átmenetiség, keveredés ellentmondásos, ambivalens helyzetére helyezném a hangsúlyt. Ez a szituáció a társadalomtudományi, jelesül a politikatudományi kutatások számára azt a követelményt támasztja, hogy kíséreljük meg leírni, értelmezni, magyarázni a jelenleg kialakult helyzetet, a társadalmi mozgalmaknak a létező szocializmus politikai rendszerében betöltött helyét, szerepét, funkcióit. Ezt a feladatot több síkon lehetne és kellene elvégezni. Mind történetileg, a politikai kulturában ma is élő tradíciók feltárását illetően, mind szinkronikusan, az érdekközvetítő rendszerben jelentkező mozgalmi jelenségek irányában, mind a mozgalmak és a modernizáció viszonyával összefüggésben.

Kíséreljük meg összehasonlítani a fejlett tőkésállamok és a kelet-európai szocialista országok politikai rendszereit, a társadalmi mozgalmaknak az érdekközvetítő rendszeren belül elfoglalt helye, szerepe alapján.

As érdekközvetítés folyamata a politikai rendszerben

1. Politikai folyamat / érdekközvetítési folyamat
  2. Politikai rendszer / érdekközvetítő rendszer
  3. Érdekközvetítő rendszer / érdekképviseleti rendszer
  4. Állam / érdekképviseleti rendszer
1. ábra
- As érdekközvetítés funkciói:
- konfrontáció
  - szisztematizálás
  - kanalizálás
  - szelcktilás
  - transzformálás

Az 1. ábra sematikus kategoriális kiindulópontot ad ehhez az összehasonlításhoz, bemutatva a társadalom és az állam között közvetítő politikai rendszernek mindkét társadalomtipusban azonos jellegű-típusu elemeit, csatornáit, amelyeket a nyilat szimbolizálnak. A nyilak növekvő távolsága a társadalom szférájától felfelé menve az adott érdekközvetítő csatorna "társadalmasítottágára", illetve "államosítottágára" utal. Ebben a megközelítésben az állami érdekképviselőt a "legállamibb", és a társadalmi mozgalmak a "legtársadalombb" elemek a politikai rendszerben. Adott politikai rendszer érdekközvetítésének jellege, amennyiben elsősorban az állami, a "felső" pólushoz közelálló csatornákra épül rá, "felülről" integrált típust, amennyiben a társadalmiakra, az "alsó" pólusokra, akkor "alulról" integrált típust jelent.

Milyen politikai rendszer-típusok különíthetők el ennek alapján? Hova sorolhatóak a fejlett tőkés, illetve a szocialista társadalmak politikai rendszerei? Mit jelent ez a besorolás a társadalmi mozgalmak számára?

a/ "Felülről" integrált típus. Ennek feleltethetők meg a szocialista társadalmak. Az állami, jelesül az igazgatási szervek tulsulya az érdekképviselőben, az állami szervek összefonódása az összes többi intézménytípusokkal /párt, érdekképviselőt, illetve dominanciája és ellenőrzése felettük /egyesületek, társadalmi mozgalmak/, és a "pártállami" komplexum létrejötte támasztják alá ezt. Hazánkban a gazdasági reformfolyamatokkal párhuzamos, már több évtizedes hagyományokkal rendelkező politikai reformok /a képviselőt és az igazgatás elválasztása, az érdekképviselőt szervek autonómiájának növelése, a választási rendszer átalakítása, az egyesületi élet újraszabályozása stb./ egy része a demokratizálás, és a "felülről" integrált jelleg oldása felé hat.³⁵ Az autonóm társadalmi mozgalmak számára ez két vonatkozásban hozhat jelenleg meglehetősen ambivalens helyzetükhöz képest javulást:

- az állami-intézményes-jogi keretek támogatásukra, illetve tőrésükre
- kedvező politikai feltételek teremtése számukra, illetve a politikai dialóguskészség és identitás-elismerés a párt, illetve a társadalmi szervezetek, az érdekképviseleti szervek és a tömegkommunikációs centrumok oldaláról.

Ezeknek az állami-politikai keretfeltételeknek a megteremtése hozzájárulhatna ahhoz, hogy az autonóm társadalmi mozgalmak betölthessék innovatorikus funkciókat a komplex társadalom politikai rendszerében a társadalmi érték-, információs- és érdekfolyamatok szüntelen változásától stabilitásuk és szerkezetük következtében leszakadó intézményekkel szemben /mellett. Ugyanakkor ez a szerep csak a társadalmi érdekközvetítési folyamat teljes "alsó szektorának" /érdekképviseleti szervek, egyesületek, érdekcsoportok stb./ egészére vonatkozó, az érdekközvetítési rendszert decentralizáló és a társadalom felé nyitó demokratizálási folyamat keretében alakulhat ki.³⁶

A politikai rendszer stabilitását elősegítő funkciókat tölthetnek be a társadalmi mozgalmak a politikai szocializációban és a politikai elit, illetve személyzet rekrutációjának vonalán is. A széleskörű apolitizmus tendenciáinak visszaszorítására a legalkalmasabb a társadalmi öntevékenység. Ugyanakkor a "felülről" integrált rendszerben a politikussá és a politikai személyzetté válást biztosító, leszűkült, centralizált és konformizált csatornákkal szemben a társadalmi mozgalmak új alternatívákat jelenthetnének az érdekközvetítő rendszer más elemeivel, összetevőivel együtt.

A demokratizálási folyamatok persze nem csupán a politika és a politikusok feladatai. A politikai kultúra, a politikai aktivitás, jelesül a részvétel és az attitűdök átalakulása, és általában a civil társadalom alapzatának minőségi változásai nélkül az intézményes, politikai reformok nem sokat érnek. Nemcsak a politikai államot, hanem a civil társadalmat is demokratizálni kell Kelet-Európában, mivel az önmagában nem képvisel inherens demokratikus minőséget.

2. "Középről" integrált típus. Ez jellemzi a fejlett tőkésállamok politikáját az utóbbi évtizedekben a "neokorporativizmus" címszó alatt összefoglalt folyamatok eredményeként. E tendenciák a pártrendszer szerepének bizonyos fokú visszaszorulását és redukcióját, illetve az állami és az érdekképviselői szervek összefonódását jelentik a pártok és a nyilvánosság "hátában". A gazdaság politizálódása, és a politika ökonomizálódása, a köz- és a magánszférák határainak relativizálódása, valamint a gazdasági növekedés zavarával szemben kialakítandó "válsághárítás" "válságmenedzselés" stratégiái hordozzák ezt a folyamatot, amely a fejlett tőkésállamok érdekközvetítési rendszerében az érdekképviselői szervek és az állam közvetlen kapcsolódásához, és az érdekképviselői szervezetek korábban ismeretlen hatalomnövekedéséhez és funkcióváltásához vezettek.³⁷

Jóllehet a pártok nem jelentettek önmagukban nagy demokratizáló potenciált, ám a kisszámú, nagy érdekképviselői szervezetek a pártkonkurrencia felett álló "államosodása" a centralizáló-bürokratizáló tendenciákat erősíti meg a "középre" orientált rendszerekben.

A szocialista államokáinál jóval aktívabb és plurálisabb szerkezetű "alsó" érdekközvetítési szint az egyesületek és a társadalmi mozgalmak köre a fejlett tőkés államokban. Innovatorikus, politikai szocializációs és rekrutációs, valamint érdekközvetítő funkcióik gyakorlása a társadalmi bázisuk kiterjesztése révén elnyert "alkuerejük" függvénye. Azonban ez nem jelent "alulról" integráltságot, mint az összrendszer jellemzőjét, pusztán e szintnek a szocialista országokkal szembeni nagyobb mozgásszabadságára és jelentőségére utal.

A társadalmi mozgalmak elsősorban a pártrendszer, - a neokorporativizmus által háttérbe szorított szint - direkt /pártalapítás/ vagy indirekt /kihívás a fennálló pártok számára stb./ közvetítésével gyakorolják innovatorikus funkcióikat a fejlett tőkésállamok politikai rendszereiben. Nem partnerek a nagy érdekképviselői szervezetek számára, és még csak nem is konkurrensaik, mivel képtelenek aláásni

a társadalmi érdektagozódásban gyökerező pozícióikat. A társadalmi mozgalmak így a "középről" integrált rendszerekben bizonyos, az intézményrendszerrel szembeni, korrekтив, illetve az új témák, érdekek, értékek vonatkozásában "katalizáló", felerősítő funkciókat látnak el. Ez jóval több annál, mint ami osztályrészükül jut a "felülről" integrált rendszerekben, ám jóval kevesebb annál, amit célként tűznek maguk elé.

3. "Alulról" integrált rendszerek. Ilyen rendszerek létrehozását tűzik célul az új társadalmi mozgalmaknak az általános társadalom- és politikaváltoztató alternatívával rendelkező irányzatai.³⁸ Ugy vélem, hogy ilyen típusu politikai rendszerek nem állhatnak fenn tartósan a politika normálfolyamatában. A modern, komplex társadalmak működése igényli az érdekképviselői rendszert alkotó állami-, párt- és érdekképviselői szervek biztosította intézményes stabilizáló tényezőket érdekközvetítési rendszerében. Az "alulról" integrált rendszer állapota csak szélsőséges válságszituációkban alakulhat ki, pl. amikor a társadalmi érdekeket a mozgalmak, érdekcsoportok és pártjaik képviselik, s a régi intézményrendszert eltörölve, átmenetileg még nem hoznak létre stabil, új berendezkedést.

Viszont a társadalmi mozgalmak célkitűzései gyakran ilyen rendszer létrehozását írják elő. Itt elvi csusztatás jön létre: az "alulról" integráltság önmagában nem jelenti még a demokrácia, sőt a decentralizáció biztosítását sem. Mindkét megoldás intézményes jellegű, ezért intézményrendszert tétel fel, annak minden negatívumával és pozitívumával együtt.

A demokrácia és a decentralizáció biztosítását a politikai rendszerben véleményem szerint egy "egyenletesen", vagy még inkább "harmónikusan" integrált típus valósíthatja meg, amelyben a különféle érdekközvetítő csatornák sajátos funkcióikat kifejlesztve, az érdekközvetítés optimális modelljéhez közelítenek, a maguk sajátos optimumkritériuma szerint. Ez a meghatározott szférát, illetve csatornák dominanciáját kizáró integráció persze csak elvi optimum, kategórikus imperatívusz, ideáltípus lehet a gyakorlat számára.

3. Modernizációs alternatívák

Végezetül vessük össze most már közvetlenül a keleti és a nyugati alternatív társadalmi mozgalmakat. A szocialista társadalom politikai rendszerében a mozgalmi szektor szerepének sajátosságai a társadalmi mozgalmi ciklus, illetve a mozgalmi szektor egészének dinamikája és pluralitása számára problematikus szituációt teremtenek. A társadalmi mozgalmi dinamikának a nyugatiakétól eltérő problémáit tapasztaljuk a hazai spontán kezdeményezéseknél. Jóllehet eddig használtuk a "mozgalom" kifejezést a magyar alternatív társadalmi jelenségekre, de igazából ezt idézőjelbe kellett volna tenni már korábban is. A kvázi-mozgalmi jelleg, a szervezeten belüli mozgalmak, a megragadás a mozgalmi dinamika alacsony fokozatain, /vö. Rammstedt-séma/ a szektásodás tendenciái, a hazai társadalmi mozgalmakat inkább "hamvukba holt mozgalmi csiráká" teszik.

Másrészről az "alternativitás". A magyar, illetve a kelet-európai társadalom eltérő modernizációs szakaszban van, illetve a modernizációnak más típusát testesíti meg, mint a fejlett tőkésállamok. Ennek következtében a társadalmi mozgalmak is eltérő problémákra orientáltak, eltérő sajátosságokkal rendelkeznek. Már a hazai mozgalmak általános, morfológiai képének és típusainak bemutatásánál láttuk, hogy összességében a klasszikus civil társadalmi-demokratizálási problematika köré szerveződtek. Olyan téma ez, amely ma is napirenden van a fejlett tőkés államokban, ám korántsem akkora sullyal, mint a kelet-európai elmaradottság tradícióit őrző szocialista államokban. Ez a kérdéskör konstruktív jelentőséggel bír a keleti és a nyugati új társadalmi mozgalmak összehasonlításában.

Gazdasági-társadalmi szempontból Nyugaton az új társadalmi mozgalmak kialakulását a munkatársadalom válsága, a posztmaterialista középrétegek kiterjedése, a növekedés korlátainak jelentkezése, a "posztindusztriális" jellegű gazdasági-társadalmi átalakulás folyamatai hordozzák. Ez a fejlett tőkésállamok társadalmi mozgalmainak új típusu elemeit posztmaterialista, növekedésseljes, technokrácia- és technológiaellenes, poszt-ökonómiai és poszt-politikai irányban orientálja. Az alternatív mozgalmakban ezek

az alternatív modernizáció és a reprimítívizálás irányzataiként ütköznek össze: alternatív modernizáció a hagyományos, bürokratikus-indusztriális modernizációval szemben, ugyanakkor reprimítívizálás a "tul komplex" modern társadalom összstrukturájával szemben. Ez a kettősség szétválaszthatatlanul kapcsolódik össze a nyugati alternatív mozgalmakban.³⁹

Ezzel szemben Kelet-Európát távolról sem jellemzik egy "posztmodern" jellegű modernizációs kihívás követelményei.⁴⁰ A munkatársadalom nincsen válságban, sőt prosperál; a posztmateriális orientáció legfeljebb tudati sikon, az értelmiségben terjedhet el, a széles körben kielégítetlen materiális alapszükségletek függvényeként a hagyományos technokrata-indusztriális típusú modernizáció problémái ugyan manifeszttek, de e modernizációs alternatíva kritikus megkérdőjelezése nem terjedt, és nem is terjedhetett el. Ennek következtében a magyar alternatív kezdeményezésekben nem jelenik meg általában a gazdasági növekedés, avagy a nagy technológiák kritikája, és nem kérdőjelezi meg a materiális értékeket. Sőt, inkább a hagyományos, nyugati típusú modernizáció hatékony végrehajtása az eszmény e mozgalmakban - párba állítva az alternatív modernizáció gondolatával. Kelet-Európában még a hagyományos modernizációs feladatok végrehajtása van napirenden, és a tulkomplexitás még nem jelent a reprimítívizáló irányzat megjelenéséhez vezető problémát. Így itt a hagyományos nyugati típusú modernizáció, és az alternatív modernizáció elemei kapcsolódnak össze az "alternatív" mozgalmakban. Ismét az idézőjel olyan "kényszeréhez" jutunk el, mint a mozgalom kifejezés kelet-európai használatánál.

A keleti és a nyugati mozgalmak a két társadalomtípus eltérő modernizációs helyzeténél fogva eltérő problematikával találják szembe magukat; míg a nyugatiak a hagyományos modernizáció részleges válságából, illetve "tulérettségéből" keresik a kiutat egy új szakaszba, illetve lépnek fel a reprimítívizálás igényével, a keletiek a hagyományos modernizációs feladatoknak bővében lévén, a hatékony, nyugati típusú modernizáció végrehajtását sürgetik, ám ugyanakkor alternatív modernizációs stratégiákat is megfogalmazznak. A keleti és a nyugati mozgalmak között fennálló eltérések kommunikációs és identifikációs zavarok forrásai lettek közöttük. Míg Nyugaton a

posztkapitalista rendet keresik, sőt a civil társadalom kereteit is megkérdőjelezi néha, Keleten a civil társadalom alapjainak, autonómiájának megteremtése a fő kérdés. Keleten sokszor olyan alapvető civil társadalmi keretek, polgári és állampolgári jogi mozgásformák kialakítása tartozik a mozgalmak működésének ABC-jéhez, amelyet a mai nyugati mozgalmak elődei már évszázadokkal előbb, a polbári mozgalmakban értek el. A kelet-európai új, autonóm mozgalmak így vállalni kénytelenek a hagyományos polgári és munkásmozgalmi modernizációs és demokratizálási feladatokat, melyeknek megoldott eredményeit a nyugati mozgalmak eleve előfeltételként kapják meg. Ez a különbség a problémahorizont lényeges eltéréseihez vezet a keleti és a nyugati új társadalmi mozgalmak között, amely bizonyos fokig megkérdőjelezi a keleti mozgalmak "ujdonságát", és az alternatív mozgalmi tipushoz való tartozását is.

Különösen nyilvánvaló ez a fáziseltolódás és különbség a politikai keretfeltételek és célok vonatkozásában. A nyugati alternatív mozgalmak demokráciamodellei megkérdőjelezik a "formális", a polgári demokrácia és a parlamentarizmus mintáit, sőt bizonyos szélsőséges irányzataik még általában a társadalmi-politikai intézményszerűsítés, a szervezetek létét is. Politikai eszközeik és ideológiáik a tulszabályozás, a törvényfetisizmus ellen irányulnak, az állampolgári engedetlenséggel és az ellenállási jog koncepciójával kétségbe vonják a jogrend legitimitását is. Ezzel szemben a kelet-európai társadalmi mozgalmak éppen a nyugati mozgalmak által meghaladott /vagy annak vélt/ formális demokrácia alapértékeiért és intézményeiért küzdenek, bizonyos törvényfetisizmus és legalizmus, a jogállam-gondolat jelentkezik náluk - csupa olyan politikai feladatok, értékek, amelyek a nyugati mozgalmak számára sokszor hagyományos keretet, élő történelmet jelentenek, amelyet pozitíve meghaladni, vagy konstruktíven kiegészíteni kívánnak. A liberális demokrácia értékrendje és intézményrendszere csábító a kelet-európai mozgalmak számára, és a közvetlen demokratikus minták kevésbé jelentenek vonzerőt. Hiányzik itt az intézményellenesség és a jogellenesség is. Olyan klasszikus politikai modernizációs feladatok nehezedenek a keleti mozgalmakra, amelyek a nyugati mozgalmak számára közömbös

kiindulófeltételül, avagy a kritika tárgyául szolgáló minták pozitív átvételéhez vezetnek.

A klasszikus civil társadalmi problematika a keleti mozgalmak számára gyökeresen eltérő politikai szinképbén, politikai kulturában és politikai tagoltságban jelentkezik, mint amilyen a fejlett tőkésállamoké. A nyugati alternatív mozgalmak az individualista, piacelvű társadalmi-politikai berendezkedéssel szemben közösségi, kollektivistá, szocialisztikus ellenmodelleket állítanak szembe, s bizonyos fokig folytatják a baloldalt, jelesül az új baloldali tradícióit. Ellenfeleik mindenütt a neokonzervatívok, és ambivalens a viszonyuk a szociáldemokráciához. A keleti "alternatív" mozgalmak a szocializmus kollektivistá, autoritatív, piacellenes valóságával szemben részben individualista, liberalista, piacpárti modelleket állítanak fel. Ideológiai affinitásuk nagy a nyugati neokonzervatívok, a nyugati alternatívok ellenfelei iránt. Kelet-Európában más a baloldaliság, akárcsak az új baloldaliság jelentése a politikai kulturában és tagoltságban, amely sokszor meghökkentően közel hozhatja az itthoni alternatívokat a nyugat-európai neokonzervatívok bizonyos eszméihez és értékeihez.

Összefoglalva: a két típusú kihívás, a posztindusztriális változás, illetve a hagyományos industrializáció végrehajtása, a túlkomplex struktúra és a komplexitás, a differenciálódás létrehozása eltérő strukturális helyzetbe hozza és eltérő társadalmi-politikai modellekhez, valamint eltérő politikai orientációkhoz vezet a nyugati és a keleti alternatív mozgalmakat. Nyugaton az alternatív modernizáció és a reprimítívizálás, Keleten a hagyományos modernizáció és az alternatív modernizáció kapcsolódnak össze. Nyugaton posztmodernizációs, Keleten modernizációs mozgalmakat találunk. Nyugaton új, alternatív mozgalmak vannak, Keleten ezeket a régi, a hagyományos problémák terhelik. Nyugaton társadalmi mozgalmakat látunk, kifejezett formákkal, míg Keleten a mozgalmi dinamika gyakran a kezdeti fázisban akad meg, pszeudo, és kvázi-mozgalmak, szervezeteken belüli mozgalmak, "premozgalmi" kollektív cselekvési alakzatok terjednek el. Keleten az új, az alternatív és a mozgalom kifejezések egyaránt időzőjelbe kerülhetnek a nyugati minták alapján végzett összehasonlítás eredményeként. A keleti és a nyugati alternatív mozgalmak

közös kommunikációs bázisa az alternatív modernizációnak a helyi sajátosságoknak megfelelő értelmezése lehet.

Az eltérések alapja: az eltérő történelmi fázis, az eltérő modernizációs kihívás és a reformciklusok eltérő minőségei. Nyugaton a "posztmodern", Keleten a modernizációs változás végrehajtása a feladat a politikai rendszer számára, amelyhez a társadalmi mozgalmak az innováció előmozdítóiként járulhatnak hozzá. Ez a nyugati és a keleti mozgalmaknak egyforma fontosságot és egyforma értéket kölcsönöz, jóllehet szerepük, sulyuk és jelentőségük eltérő a politikai rendszeren belül, de funkcionális, minőségi vonatkozásban a keleti mozgalmak ugyanazt a szerepet tölthetik be, mint a nyugatiak. A sajátos szerepkör felvállalása itt történelmi szükségyszerűség, amelytől a nyugati minták legszolgáibb követése - amely nem jellemzi a magyar alternatív társadalmi mozgalmak gyakorlatát - sem téríthet el.

x x x

Visszatérve kiinduló alapkérdésünkre a magyar alternatív társadalmi mozgalmakkal kapcsolatban, úgy tűnik, hogy sui generis és saját alapú társadalmi jelenségekről van szó, amelyeknek meghatározói a kelet-európai gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésben rejlenek. Vannak ugyan bizonyos strukturális-funkcionális megfelelőik a fejlett tőkésállamok mai társadalmi-politikai berendezkedésében, azonban ezektől gyökeresen eltérő determinációval, funkcióval és tartalommal rendelkeznek. Ám vannak közöttük közvetlenül is összekötő kapcsok, az eltérések dacára. Az alternatív modernizáció programja, a civil társadalom demokratizálásának igénye, a szociális és ökológiai célok, a szembenállás a bürokratizált-centralizált intézményekkel - és még sorolhatnánk. Ezek a közösségek azonban nem feledtethetik az eltérő és a sajátos vonásokat.

A "külső minták" szerepe mindig nagy volt és ma is az a kelet-európai társadalmak fejlődésében - ebben a vonatkozásban is. Ennek az összefüggésnek a reakciós-konzervatív gondolati lereagálása sem újkeletű: a "nemzetközi összeesküvés" fikciója a mindenkor hatalmonlévők kivetítéses problémacsusztatása, a bürokratikus "igazgatási logika" baklövése, és a politikai tehetetlenség jele, illetve igazolása. A társadalmi mozgalmak mindig tükröt tartanak az osztálytársadalmi- és politikai fejlődés elé: többnyire a legégetőbb problémákból jönnek létre, és megjelenési formáik is az Egészet, annak determinációs strukturáit és mechanizmusait tükrözik. A társadalmi mozgalmak a társadalmi tanulás, az innováció funkcióiból vállalnak részt és tanítanak, taníthatnak bennünket saját társadalmunk problémáinak megismerésére. Ennek a "mozgalmi jelzőfunkciónak" az ignorálása végzetes politikai és elméleti hiba lehet.

A társadalmi mozgalmi szektor csak a Történelem ritka pillanataiban válhat a fejlődés igazi "motorjává", formálójává. Lehet, hogy nem is igazán ezek a "mozgalmas" periódusok a fejlődés konstruktív pillanatai /lásd pl. a francia forradalom értékeléséről folytatott történész-vitát/. A társadalmi mozgalmak történelmi szerepének van egy indirekt és talán egyértelműbben pozitív hatásmechanizmusa. A társadalmi mozgalmak, mintegy "katalizátor-funkciót" ellátva, felvetnek olyan problémákat és megoldásokat a politikatartalmak és -formák vonatkozásában, amelyeket a politikai intézményrendszer átvállalhat és reformok révén intézményesíthet - s ez viszont a kiváltó mozgalmak eltűnéséhez, vagy intézményesítéséhez vezethet. A mozgalmi ciklusok és a reformciklusok dinamikus összekapcsolódásának sokféle alternatívája van, s úgy vélem, hogy társadalmi-politikai intézményrendszerek reformálásához ma direkt avagy indirekt módon, de konstruktívan hozzájárulhatnak az új típusú társadalmi mozgalmak is.

Jegyzetek

- 1
K.W. Brand, D. Büsser, D. Rucht: Aufbruch in eine andere Gesellschaft. Campus. Frankfurt am Main. 1983. 75-241.o.
- 2
Kiadványa: A Duna Kör Hírei. 1984-1985.
Leírásai: Der Spiegel 1984/51., Die Weltwoche 1985/35.
Persányi Miklós: A környezetvédő állampolgári aktivitás fejlődése külföldön és hazánkban. Kézirat. MSZMP Politikai Főiskola. 1986. 275-277.o.
Sólyom László: A társadalom részvétele a környezetvédelemben. Kézirat. MTA Állam és Jogtudományi Intézete. 1986. 5-10.o.
- 3
John D. McCarthy, Mayer N.Zald: The Trend of Social Movements in America. General Learning Press. Jonestown. 1973. 63.o.
John D. McCarthy, Mayer N.Zald: Resource Mobilization and Social Movements in: American Journal of Sociology Vol 82. No.6. May 1977. 1277.o.
- 4
Ilyen pl. az ELTE KISZ Bizottság Természetvédelmi Klubja.
Kiadványa: Természetvédelem. 1984-1986.
Leírásai: Persényi i.m. 273-275.o.
Sólyom i.m. 10-15.o.
- 5
Kiadványa: LevLap 1985-1986.
Manifesztuma: Egy lehetséges holnap. Kézirat. ITDK. 1984.
Siklaky István: Konstrukciók egy világnézetre. Kézirat. ITDK. 1985.
Leírása: Sóvári Zsuzsa: "Ólomban kell röpülni" in: Valóság 1985/9
- 6
Brand i.m. 163-166.o.

7

Kiadványa: J6ga-magazin. 1985.

8

Joseph Huber: Wer woll das alles andern. Berlin. 1980. 29-112.o.

9

Hasonlóan látja S6lyom i.m. 20-21.o.

10

Kiadványa, a Dial6gus-Ujság /stencil/ ma már alig hozzáférhető.
Leírása: Balázs Magdolna: Kelet- és Nyugat-Eur6pa békemozgalmának egymáshoz való viszonya - speciális magyar helyzet /1982-1984/.
Kézirat. 1984. megjelent: END Papers 10. 48/Summer 1985.

11

Kiadványa: Béketük6r. 1985-1986.

12

Szab6 Máté: A "forró 6sz". Békemozgalom, politikai tiltakozás, ellenállás az NSZK-ban. Ifjusági Lap és Könyvkiadó. Budapest. 1984.

13

in: Links 1986/190.

14

A hazai irodalomban többen hajlanak az alternatív kezdeményezések "ifjusági" min6sítésére, illetve kapcsolják össze azokat a generációváltással.

Balázs Magdolna: Egyéb Megfontolások. Kézirat. 1985.

Persányi Miklós: Z6ld6l6 generáció. in: Ifjusági Szemle 1985/4.

Márkus G. Gy6rgy: Az ifjusági szubkulturák ideológiája. in: Világosság 1985/3.

15

Die verunsicherte Generation. Ein Bericht des SINUS-Instituts.
Leske-Budrich.Opladen. 1983. 147-148, 160-166.o.

- 16
Ronald Inglehart: The Silent Revolution. Princeton. Univ.Press.1977.
- 17
A generációváltás vs. értékváltozás vitához:
Wilhelm P.Brücklin: Grüne Politik. Westdeutscher Verlag. Opladen. 1984.
- 18
Max Weber: Állam, Politika, Tudomány. Közgazdasági és Jogi. 1970.
393-395.o.
- 19
Joachim Matthes /hrsg./: Krise der Arbeitsgesellschaft? Campus.
Frankfurt am Main. 1983.
- 20
Kiadvány: pl. a Budapesti ELTE Jogi Kar Szakkollégiumának lapja:
Századvég, 1985-
- 21
Mayer N.Zald, Michael A.Berger: Social Movements in Organizations.
in: American Journal of Sociology Vol 83. No.4. 1978.Jan.
- 22
Jól bemutatja Budapestnek főleg az egyetemi klubjait:
Diczházi Bertalan /szerk./: Öt éves a 405 kör. 1980-1985. BME Martos
Flóra Kollégium. 1985.
- 23
Rudolf Heberle: Social Movements in: The International Encyclopedia
of the Social Sciences. Vol XIV. The MacMillan Company. 1986. 438-
452.o.
- 24
Otthein Rammstedt: Soziale Bewegung. Suhrkamp. Frankfurt am Main
1978. 137-179.o.
- 25
McCarthy, Zald /1977/ i.m. 1220.o.

26

Sidney Tarros: Social Movements, Resource Mobilization and Reform During Cycles of Protest. Working Paper No. 1. Cornell University. 1982.

27

Karl W. Deutsch: Politische Kybernetik. Rombach, Freiburg. 1973.

28

Rammstedt i.m. 191-206.o.

29

Bihari Mihály: A politikai rendszer innovációja és a társadalmi reformok. in: Bihari Mihály: Politikai rendszer és szocialista demokrácia. ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék. Politikatudományi Füzetek. 6. Budapest. 1985. 227-246.o.

30

"A modern, de poszt-kapitalista demokratikus társadalom lehetősége csak akkor tehető plauzibilissé... ha képesek vagyunk megmutatni, hogy a polgári társadalom intézményeinek implicit dinamizmusa, a demokratikus politikai kultúra nem zárja ki egy szocialista és pluralista civil társadalom létét." Jean L.Cohen: Between Crisis Management and Social Movements in: Telos 1982/52. 40.o.

31

Antonio Gramsci: Az új fejedelem. Magyar Helikon. 1977. 129-130.o.

32

Martin Kolinsky, William E. Patterson /ed./: Social and Political Movements in Western Europe. Croom Helm. London. 1976. 336.o.

33

Zald, Berger. i.m.

34

A civil társadalomnak és a politikai államnak a szocializmusbeli viszonyáról:

Schmidt Péter: Szocializmus és államiság. Kossuth. 1984.

Kolosi Tamás - Papp Zsolt: A társadalmi struktúra történeti alakváltozásai. in: Társadalomtudományi Közlemények 1971/2.

35

A szocializmus politikai rendszerének jellemzéséhez:

Bihari Mihály: A szocialista társadalom politikai rendszerének jellemzői Magyarországon. in: Bihari i.m. 101-126.o.

Pokol Béla: Érdekképviselői szervek a politikai akaratképzésben in: Társadalomtudományi Közlemények 1985/1.

36

Az autonóm mozgalmak, az egyesületek és az egyéb participációs formák szerepét elemzik a demokratizálás folyamatában:

Gombár Csaba: Állampolitikai rendezőelvek és a helyi társadalom. Kézirat. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. 1986.

Sólyom i.m. 18-37.o.

37

A fejlett tőkésállamok politikai rendszeréről:

Gombár i.m.

Bruszt László: Érdekszervezetek a politikai rendszerben. in: Medvetánc 1983/4-1984/1.

Pokol Béla: Politikai pártok és érdekegyesületek in: Világosság 1981/8-9.

38

Pl. Ivan Illich, E.F. Schumacher, Leopold Kohr, Yona Friedman, Murray Bookchin és mások. De az ideológián messze túlmutató jelentősége van annak a mozgalmakban elterjedt intézmény- és szervezetellenes, antiautoritárius-antietatista, radikáldemokratikus-önigazgató attitűdnek, amely a bázisdemokrácia alapján utasítja el az államot, és a politikai rendszer jelenlegi felépítését.

39

A modernizáció és az új, alternatív társadalmi mozgalmak viszonyának értelmezéséhez:

Claus Offe: Die Utopie der Null-Option. Modernität und Modernisierung als politische Güterkriterien. Kézirat. Bielefeldi Egyetem. 1985.

Dieter Rucht: Neue soziale Bewegungen- Anwältler oder Irrläufer des Projekts der Moderne? in: Frankfurter Hefte 1984/a Extra 6.

Szabó Máté: Alternatív utópia - alternatív modernizáció? in: Valóság 1985/10.

40

A modernizáció általános elméletéhez és a kelet-európai modernizáció problémáihoz:

Hankiss Elemér: Kényszerpályán? in: Medvetánc 1983/4-1984/1.

Farkas János: Elméletek a társadalmi modernizációról in: Valóság 1985/9.

Pokol Béla: A társadalmi innováció automatizmusai in: Valóság 1985/4.

Készült az OMIKK házi nyomdájában
Budapest, I., Gyorskocsi u. 5-7.
Felelős vezető: Tóth Károly